

17 G'S IN HET STANDAARDNEDERLANDS?

Abstract

This paper presents an analysis of regional variation patterns in the pronunciation of standard Dutch /ɣ/ as spoken in the Netherlands and Flanders. The subjects are 80 Dutch and 80 Flemish professional speakers of the standard language (Dutch language teachers), stratified for region, gender and age. The speech material used in this paper consists of read carrier sentences, with the fricative in onset position, and in which the participants were maximally focused on standard pronunciation. The analyses are based on auditory transcriptions of voice, place of articulation and scrapiness. Seventeen variants of /ɣ/ show up in the data, but there is a clear geographical split, not coinciding with the state border between the Netherlands and Flanders: north of the rivers Waal and Maas uvular realizations appear to be the standard, south of them (palato-)velars.

1. Inleiding

Al enkele decennia beroert de uitspraak van de achterfricatief /ɣ/ de gemoederen onder zowel taalgebruikers als taalkundigen in het Nederlandse taalgebied. Telkens weer wordt het verschil in uitspraak van de fricatief als een van de belangrijkste noord-zuidverschillen genoemd. Toch zijn er opvallend weinig kwantitatieve studies aan de uitspraak van deze klank in het Standaardnederlands gewijd. Bovendien zijn de bestaande studies beperkt in spreker aantallen en is er nauwelijks aandacht voor de geografische component.

In deze bijdrage inventariseren we op basis van de spraak van 80 Vlaamse en 80 Nederlandse leerkrachten Nederlands welke varianten er in de standaarduitspraak voorkomen en in welke mate de gevonden variatiepatronen samenhangen met de regionale herkomst, de leeftijd en het geslacht van de sprekers. Er is gekozen voor een voorleestaak waarbij de aandacht van de informanten werd toegespitst op de standaardtalige uitspraak van de consonanten van het Nederlands. Op die manier hopen we te achterhalen welke normen Nederlanders en Vlamingen

hanteren en in welke mate er binnen de respectieve gemeenschappen nog ruimte is voor variatie en of er daarbinnen sprake is van regionale normen.

Dit artikel is als volgt opgebouwd. In sectie 2 geven we een overzicht van de resultaten van eerdere studies naar de uitspraak van /ɣ/ in het Nederlandse taalgebied. In sectie 3 worden de sprekers uit dit onderzoek voorgesteld, in sectie 4 komt het spraakmateriaal aan bod. Informatie over de auditieve transcriptie en de dataverwerking staat in sectie 5. De resultaten worden gepresenteerd en besproken in sectie 6. We sluiten deze bijdrage af met een conclusie (sectie 7).

2. Stand van zaken in het g-onderzoek

In het Nederlands komen veel verschillende realisaties van /ɣ/ voor. Zowel in Nederland als in Vlaanderen is die klank een sjibbolet. In Vlaanderen wordt geregeld de spot gedreven met West-Vlamingen die in het Standaardnederlands problemen hebben met de achterfricatief. In de West-Vlaamse dialecten wordt /ɣ/ als [h] uitgesproken en /h/ gedeleerd. Als West-Vlamingen Standaardnederlands (proberen te) spreken, klinkt hun /ɣ/ wel eens als [h] (*goed* klinkt dan als *hoed*). Bovendien realiseren ze wel eens een hypercorrecte velaire fricatief waar de standaardtaal die niet verlangt (*hoed* klinkt dan als *goed*). Dit komt trouwens ook bij heel wat Oost-Vlamingen voor (Devos & Vandekerckhove 2005:41). In Nederland beroert dan weer het onderscheid tussen *harde* en *zachte g* de gemoe-deren. De harde *g* wordt vooral geassocieerd met schraperigheid (Van Haeringen 1924:78, Geerts 1977:152), dat bij de zachte *g* ontbreekt. Mees & Collins (1982:7) – en ook de meeste Nederlanders – lokaliseren deze schraaploze, zachte variant in het zuiden van Nederland en in België. Deze zachte variant zou volgens Geerts (1977) niet boven de grote rivieren voorkomen, terwijl de harde *g* volgens hem niet beneden de rivieren gehoord wordt. In deze bijdrage gaan we echter niet verder in op deze tweedeling, die uitgebreid aan bod zal komen in Van de Velde, Muller en Van der Harst (in voorbereiding). We beperken ons hier tot de articulatoire kenmerken van /ɣ/: het al dan niet trillen van de stembanden, de articulatieplaats en het trillen van de huid (het zogenaamde keelschrapen).

2.1 Stemhebbendheid

Zwaardemaker & Eijkman (1928:195) constateren al dat de stemhebbende /ɣ/ door veel Nederlandse sprekers van het Standaardnederlands stemloos wordt uitgesproken. Van Wijk (1939:44) en Van Haeringen (1949:8) sluiten zich hierbij aan. Cohen et al. (1971) beschouwen stemhebbende realisaties van /ɣ/ in de anlaut zelfs als spellingsuitspraak ten noorden van de grote rivieren. Cam-

menga & Van Reenen (1980:188) vragen zich af of “niet dialectisch gekleurd sprekende Nederlanders ooit iets anders dan [x] aan het woordbegin hebben”. Mees & Collins (1982:5) zijn het hiermee eens en hebben de indruk dat slechts weinig standaardtaalsprekers een consistent onderscheid maken tussen /ɣ/ en /x/ in intervocalische inlautpositie. Hermkens (1971:47) gaat nog een stap verder en beweert dat /ɣ/ bij sprekers uit het noorden van Nederland in alle posities stemloos is. Deze bewering vindt steun in het experimenteel fonetisch onderzoek van Van den Broecke & Van Heuven (1979). Van hun vier proefpersonen was er geen enkele die in intervocalische positie /ɣ/ als een stemhebbende fricatief realiseerde. Slis & Van Heugten (1989) bevestigen het algemene beeld dat sprekers uit het westen van Nederland /ɣ/ intervocalisch stemloos realiseren. Zelfs de Nederlandse koningin Beatrix doet het (Gussenhoven 1981). Blancquaert (1934:121) stelt ook in Vlaanderen vast dat /ɣ/ niet altijd volledig stemhebbend is, maar vindt dat een volledig stemloze uitspraak vermeden moet worden. Goossens (1974:27) beschouwt zowel de stemhebbende als de stemloze realisatie standaardtalig, volgens Mees & Collins (1982) is de Vlaamse /ɣ/ meestal stemhebbend. Debrock (1977) stelde echter in een akoestisch onderzoek vast dat 8 van zijn 10 Vlaamse informanten /ɣ/ woordinitieel stemloos realiseerden. Het onderzoek van Van de Velde (1996:103-105) onder reporters van nationale omroepen bevestigt de bovenstaande bevindingen voor de /ɣ/ in intersonorantische syllabe-initiële positie. In Nederland komen bijna alleen nog stemloze varianten voor, terwijl in Vlaanderen nog veel tussenvarianten, dat wil zeggen deels stemhebbende varianten, voorkomen. In de dialecten gesproken in Vlaanderen zijn in het GTRP-materiaal echter geen stemloze realisaties van /ɣ/ in het woordbegin aangetroffen (Taeldeman 2006).⁽¹⁾

(1) Akoestisch onderzoek op het GTRP-materiaal is nodig om uit te maken of de /ɣ/ in Vlaanderen daadwerkelijk stemhebbend gerealiseerd wordt, of dat de verstemlozing niet opgemerkt is door de Vlaamse transcribenten. Taeldeman (2006) wijst erop dat het graduele proces misschien nog niet tot het bewustzijn van de transcribenten was doorgedrongen. Wij denken dat het vooral te maken heeft met verschillen in de gehanteerde transcriptiemethode. Volgens Slis (1970) spelen niet alleen de consonanten zelf, maar ook eigenschappen van de omliggende vocalen (bijv. een langere vocaalduur bij stemhebbende consonanten) en van de transitie van de consonant naar de vocaal een rol in het onderscheid tussen stemloze en stemhebbende consonanten in het Nederlands. In het GTRP zijn de woorden door de Vlaamse transcribenten in hun geheel en op normale snelheid beluisterd (Veronique De Tier, p.c.). Dit kan dus perceptuele maskering veroorzaken, waardoor een /ɣ/ die geproduceerd wordt zonder stembandtrilling toch als stemhebbend gepercipieerd wordt. Wij transcriberen op basis van een spraaksignaal op de computer, waarbij het mogelijk is de klank volledig te isoleren van de omgevende

2.2 Articulatieplaats

Meer nog dan door het stemkarakter wordt de aard van /ɣ/ bepaald door de articulatieplaats. Desalniettemin zijn er relatief weinig directe uitspraken over de articulatieplaats zelf. Volgens Van Haeringen (1924) komen er bij Nederlandse standaardtaalsprekers zowel uvulaire als (palato-)velaire realisaties voor.⁽²⁾ Ook Blancquaert (1934:120) wijst erop dat er heel wat Nederlanders zijn die /ɣ/ meer achteraan in de mond realiseren, maar pleit zeker niet voor overname. Hermkens (1978:71) noemt postpalatale realisaties een “af te keuren exces”. Mees & Collins (1982:2) zien de velaire variant van /ɣ/ als de standaardtalige realisatie.⁽³⁾ Tien jaar later beschouwt Gussenhoven (1992:45) de uvulaire variant als de standaardtalige in Nederland. Uit Van de Velde (1996:106-107) blijkt dat in het noordelijke Standaardnederlands, gesproken in Nederland, de uvulaire fricatief de bovenhand heeft gekregen. In het laatste peilmoment (1993) zijn uvularen veel frequenter dan velaren. De palato-velaire variant komt in het noordelijke Standaardnederlands slechts sporadisch voor. In het zuidelijke Standaardnederlands (Vlaanderen) daarentegen is ongeveer een vijfde van de realisaties palato-velair, terwijl de velair veruit in de meerderheid is (80%). De uvulaire realisatie van /ɣ/ komt in Vlaanderen slechts sporadisch voor in het Nederlands uit de jaren dertig en zestig. Bij de zes Vlaamse sprekers uit de jaren negentig zijn geen uvularen aangetroffen.

Goeman & Van de Velde (2001) onderzochten de distributie van de plaatsvarianten in de dialecten van Nederland en daaruit komt een heel ander beeld naar voren. Aan het woordbegin kwam de velaire fricatief veruit het meest voor (59,2%), gevolgd door de palatale fricatief (30,3%) en de uvulaire variant (6,1%). De glottale⁽⁴⁾ en de faryngale variant kwamen het minst voor, respectievelijk 2,1 en 2,2%. In het westen en noordoosten van Nederland wordt vooral de velaire

klanken en dergelijke contextuele factoren uit te schakelen. Tevens is het mogelijk met de spraakanalysesoftware te kijken of er een F_0 aanwezig is in het spraaksignaal (wat wijst op stembandtrilling). We hebben daarbij gemerkt dat er soms een discrepantie was tussen onze eerste (stemhebbende) perceptie van de fricatief op basis van het gehele woord en de uiteindelijke transcriptie op basis van de in isolatie beluisterde variabele.

⁽²⁾ Van Haeringen (1924:78) gebruikt de term “velaar” voor uvulair en “meer palataal” voor meer naar voren gearticuleerde realisaties.

⁽³⁾ Van /x/ zou volgens Mees & Collins (1982) wel de plaats van articulatie voor de stemloze variant kunnen variëren, van (post-)velair tot pre-uvulair.

⁽⁴⁾ Voor de zogenaamde glottale variant gebruiken we in de rest van dit artikel [h]. In het Standaardnederlands is die ongespecificeerd qua articulatieplaats (zie sectie 5).

fricatief gerealiseerd, naast uvulaire varianten. In het midden en het zuiden zijn de palatale varianten in de meerderheid, terwijl die in het noorden ook een aantal keren gevonden worden (zie bijv. ook De Wulf et al. 2005: kaart 114). In Zeeland worden naast faryngale en velaire varianten ook [h]'s gevonden (Goeman & Van de Velde 2001:99). Goeman & Van de Velde (2000)⁽⁵⁾ laten naast de distributie van varianten in Nederland ook de woordinitiële verdeling in de dialecten gesproken in Vlaanderen zien. In West-Vlaanderen komt de realisatie [h] het meest voor, terwijl Oost-Vlaanderen een overgangsgebied vormt van het [h]-gebied naar een zone bestaande uit Vlaams-Brabant en Vlaams-Limburg, waar enkel de velaire variant voorkomt.⁽⁶⁾ De palatale fricatief komt in Vlaamse dialecten aan het woordbegin (bijna) niet voor.

2.3 Schraperigheid

Naar het schrapen van /ɣ/ is nauwelijks systematisch onderzoek gedaan, maar het kenmerk is niet onopgemerkt gebleven (Van Haeringen 1924:78, Geerts 1977:152). De schraperigheid van /ɣ/ wordt veroorzaakt door het trillen van de huig (Blancquaert 1934:120, Ladefoged & Maddieson 1986:81). Mees & Collins (1982:7) associëren het schrapen met het foneemonderscheid tussen /ɣ/ en /x/: de realisatie van de stemhebbende /ɣ/ zou nooit schraperig zijn, /x/ kan wel geschraapt worden. Uit Van de Velde (1996:108-109) blijkt dat het aantal schraperige realisaties van /ɣ/ in het noordelijk Standaardnederlands toeneemt, terwijl in Vlaanderen het schrapen afwezig blijft. Het keelschrapen komt enkel voor bij uvulaire realisaties.

2.4 Samenvatting

Uit de literatuur komt een variabel beeld naar voren. Er worden verschillen tussen het Standaardnederlands in Nederland en Vlaanderen gesignaleerd, maar ook regionale verschillen binnen de beide gemeenschappen, waarvan niet altijd duidelijk is of ze als standaardtalig beschouwd kunnen worden of niet. Kort samengevat kunnen we stellen dat in Nederland de /ɣ/ in de standaardtaal meestal als een stemloze uvulair wordt uitgesproken, die al dan niet sterk geschraapt

⁽⁵⁾ In de dialectkaarten voor *gisteren*, *geel*, *geven*, *gapen*, *gaan*, *goed*, *god*, *gal* in Goeman & Van de Velde (2000) is een fout geslopen bij het coderen. Er komen in Vlaanderen geen uvulairen voor, zoals ten onrechte aangegeven staat voor de plaatsen Watervliet (I133), Assenede (I161), Moerbeke (I170), Lochristi (I203) en Steenvoorde (N104). Voor het woord *gal* geldt dit ook voor Nevele (I233).

⁽⁶⁾ In enkele plaatsen komt ook een velaire occlusief voor (Goeman & Van de Velde 2001b:26).

kan zijn. Meer naar voren in de mond gerealiseerde varianten worden geassocieerd met sprekers uit het zuiden van Nederland. In Vlaanderen komen vooral velle realisaties voor. Ook die zijn meestal stemloos, maar kunnen ook vaak (gedeeltelijk) stemhebbend zijn.

3. De standaardtaalsprekers

Deze studie maakt deel uit van een reeks onderzoeken naar de uitspraak van het Standaardnederlands in Vlaanderen en Nederland (Van Hout et al. 1999). De informanten zijn 160 leerkrachten Nederlands, die gestratificeerd zijn naar gemeenschap (Nederland en Vlaanderen), regio (vier per gemeenschap), sekse (man - vrouw) en leeftijd (jong - oud). Zij werden aan de hand van dialectologische en sociaal-geografische criteria geselecteerd via scholen in middelgrote steden. Er is gekozen voor de spraak van leerkrachten Nederlands om de volgende drie redenen. Ten eerste zijn leraren Nederlanders professionele taalgebruikers die dagelijks gebruik maken van de standaardtaal. Daarnaast zijn zij onderwijzers van de standaardtaal en hebben ze daarom een normerende rol (Van de Velde & Houtermans 1999). Ten slotte is de verwachting dat de spraak van leraren Nederlands meer variatie vertoont dan die van nieuwslezers, van wie de spraak in de meeste andere uitspraakonderzoeken naar variatie en verandering in het Standaardnederlands is gebruikt (Van Hout et al. 1999; Van de Velde & Van Hout 2000).

		Kern	Overgang	Periferie 1	Periferie 2
Nederland		Randstad	Midden	Noord	Zuid
jong	man	5	5	5	5
	vrouw	5	5	5	5
oud	man	5	5	5	5
	vrouw	5	5	5	5
Vlaanderen		Brabant	Oost-Vlaanderen	West-Vlaanderen	Limburg
jong	man	5	5	5	5
	vrouw	5	5	5	5
oud	man	5	5	5	5
	vrouw	5	5	5	5

Tabel 1 Het corpus van leraren Nederlands, gestratificeerd naar gemeenschap, regio, leeftijd en geslacht (N=160).

In tabel 1 is te zien dat de informanten uit vier regio's in Nederland en vier regio's in Vlaanderen afkomstig zijn. In Nederland gaat het om: 1. de Randstad, het economische en culturele centrum van Nederland (de geselecteerde steden zijn Alphen aan den Rijn en Gouda); 2. een overgangs- of middengebied in het zuiden van de provincie Gelderland, grenzend aan de grote rivieren (Culemborg, Ede, Elst, Tiel, Veenendaal); 3. Noord, een perifere gebied in het noordoosten van Nederland, dat Groningen en het bovenste deel van Drenthe omvat (Assen, Veendam, Winschoten); 4. Zuid, het tweede perifere gebied in het zuiden van Nederland (Geleen, Roermond, Sittard). In Vlaanderen dekken de vier regio's de vier grote dialectgebieden: 1. Brabant, het economische en culturele centrum van Vlaanderen, dat ook het kerngebied is voor lopende veranderingen in de standaardtaal (Heist-op-den Berg, Lier); 2. Oost-Vlaanderen, een overgangsgebied (Oudenaarde, Zottegem); 3. West-Vlaanderen, het perifere gebied in het westen (Ieper, Poperinge); 4. Limburg, het tweede perifere gebied, in het oosten (Bilzen, Tongeren).

Alle proefpersonen woonden ten tijde van de dataverzameling in de regio van het onderzoek, hadden daar ook gewoond voor hun achtste verjaardag en hadden er ten minste acht jaar gewoond voor hun achttiende verjaardag. De twee leeftijdsgroepen die zijn onderscheiden, zijn jong (tussen de 22 en 40 jaar) en oud (tussen de 45 en 60 jaar). Er is bij sekse een onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen op basis van het biologisch geslacht.

4. **Het spraakmateriaal**

De informanten wisten dat het onderzoeksproject tot doel had de uitspraak van het Standaardnederlands te onderzoeken. Een deel van de vragenlijst heeft als doel de meest standaardtalige en nauwgezet gearticuleerde realisatie van alle fonemen van het Nederlands te ontlokken, in een context die voor alle klanken dezelfde is. De voorleesstijl zorgt voor een maximale focus bij de spreker, waarbij de meest standaardtalige realisatie uitgesproken wordt. In dergelijke gestuurde spraak worden bovendien verschillen tussen sprekers uit verschillende sociale groepen gereduceerd (Labov 1972, 2001).

Omdat de context voor alle klanken dezelfde moet zijn, zijn de fonemen in een draagzin gezet. Voor consonanten is een sjwa-achtige omgeving de meest neutrale context, omdat er geen lipronding optreedt en de sjwa zich centraal in het klinkersysteem bevindt. De consonanten zijn aan het woordbegin in bekleemde positie onderzocht. Aangezien een sjwa niet in een bekleemde lettergreep kan staan, wordt de consonant aan het woordbegin gevolgd door

/œy/ en voorafgegaan door een woord eindigend op sjwa (nl. *de*). Voor de in dit onderzoek onderzochte variabele (γ) is de draagzin: *in de guize horen we g*. De informanten werd gevraagd de tweede realisatie (*g* na *we*) uit te spreken als een combinatie van de consonant gevolgd door sjwa. De realisatie van de (γ) waar hier echter onderzoek naar gedaan is, staat in het woord *guize*, in het eerste deel van de uiting. In totaal moesten de proefpersonen 17 zinnen voorlezen, met daarin de Nederlandse woordinitiële consonanten. Deze zinnen verschenen op het scherm van een laptop met intervals van drie seconden. De informanten voerden deze taak twee keer uit, met een pauze van 20 minuten tussen de twee taken. Er zijn vijf willekeurige volgordes van de zinnen gebruikt, waarbij per cel alle volgordes één keer voorkomen (zie tabel 1). Bij de tweede uitvoering van de taak werden de items in omgekeerde volgorde gepresenteerd. Het totale aantal tokens in deze studie is 320: 160 sprekers x 2 realisaties van (γ).

De interviews vonden plaats op het werk of in het huis van de informant. De opnames zijn met een Tascam DA-P1 draagbare dat-recorder met een AKG C420 headset condensatormicrofoon gemaakt. Ze zijn vervolgens ingelezen op de computer en gedown-sampled naar 16 kHz (16 bits).

5. Auditieve transcriptie en dataverwerking

In de geluidsbestanden zijn alle voorkomens van (γ) gelabeld in het programma Praat (Boersma & Weenink). Op die manier kunnen de varianten gemakkelijk in hun context, in isolatie en zelfs gedeeltelijk beluisterd worden. De realisaties zijn vervolgens op drie kenmerken gescoord: articulatieplaats, stemhebbendheid en schraperigheid. De scores zijn door de eerste auteur gemaakt en vervolgens door de tweede auteur gecontroleerd. In slechts enkele gevallen was het nodig de transcriptie in onderling overleg bij te stellen.

Voor de *articulatieplaats* zijn de volgende varianten onderscheiden: palato-velairen, velairen, uvulairen en [h]. Palatale en faryngale realisaties komen niet in het bestudeerde corpus voor.

De [h]-varianten zijn moeilijk te definiëren qua articulatieplaats (Nijen Twilhaar 1997:334) en [h] wordt gezien als de stemloze tegenhanger van de volgende klinker (Ladefoged 1975:34). Uit metingen van de resonantiefrequenties van de [h]-realisaties blijkt dat deze bijna geheel overeenkomen met de F_2 van de volgende klinker (Van der Harst 2005, Van der Harst, Van de Velde & Schouten 2007). De [h]-varianten zijn dus ongespecificeerd qua articulatieplaats en worden daarom niet betrokken in de berekening van indexscores voor articulatieplaats. Die scores worden per spreker berekend en liggen tussen 0 (palato-velair) tot

100 (uvulair). Ze zijn als volgt berekend: plaats = $(0*\text{palato-velair} + 50*\text{velair} + 100*\text{uvulair}) / (\text{palato-velair} + \text{velair} + \text{uvulair})$. Een hogere score geeft dus een articulatieplaats verder naar achteren in de mond aan.

Voor *stemhebbendheid* zijn drie varianten onderscheiden: volledig stemloos [-stem], gedeeltelijk stemhebbend [\pm stem] en volledig stemhebbend [+stem]. De transcriptie van stemhebbendheid is ondersteund door het spectrogram, maar stembandtrilling moest wel hoorbaar zijn in het deel waar het spectrogram een F0-lijn toont. In deze stemhebbende context komt het vaak voor dat het eerste en/of het laatste stukje van (γ) een F0-patroon vertoont. Een dergelijk patroon wordt ook gevonden bij realisaties van (s) en (f) in dezelfde context (Kissine, Van de Velde & Van Hout 2003). Daarom zijn die transities niet in de beoordeling meegenomen.⁽⁷⁾ Alle realisaties zijn betrokken in de berekening van de indexscores: stem = $(0*[-\text{stem}] + 50*[\pm\text{stem}] + 100*[+\text{stem}]) / n$. De score loopt van 0 (enkel stemloze realisaties) tot 100 (enkel stemhebbende realisaties).

Voor de *mate van schraapigheid* zijn eveneens drie varianten onderscheiden: zonder schraap [-schraap], matige schraap [\pm schraap] en sterke schraap [+schraap]. Sterke schraap is gedurende een groot deel van de fricatief aanwezig en zeer goed hoorbaar. Bij varianten met matige schraap is de schraap slechts van korte duur en/of minder sterk hoorbaar. De formule voor de berekening van indexscores is: schraap = $(0*[-\text{schraap}] + 50*[\pm\text{schraap}] + 100*[+\text{schraap}]) / n$. De score loopt van 0 tot 100. Een hoge score duidt op veel keelschrapen.

6. Resultaten

6.1. De 17 varianten

We hebben er reeds op gewezen dat palatale en faryngale realisaties van (γ) niet voorkomen in ons corpus, hoewel die voorkomen in de dialecten die gesproken worden in de regio's waaruit onze proefpersonen komen. We kunnen concluderen dat palatale en faryngale realisaties van / γ / niet tot de standaarduitspraak van het Nederlands behoren. Onze scoringsmethode waarbij 4 articulatieplaatsen, 3 typen stembandtrilling en 3 typen schraap voorkomen, resulteert in 36 mogelijke realisaties van (γ). In tabel 2 staat de frequentie van de varianten, opgesplitst naar gemeenschap. De varianten die niet in het corpus voorkomen, zijn in het grijs weergegeven.

⁽⁷⁾ In Van de Velde & Van Hout (2001) hebben we die varianten wel nog als gedeeltelijk stemhebbend gescoord. Dat verklaart de verschillen in indexscores voor (γ) met die studie.

In dit corpus komen 17 verschillende realisaties van (ɣ) voor. 19 van de mogelijke combinaties van de onderscheiden fonetische kenmerken komen niet voor. De resultaten in tabel 2 zijn duidelijk: schraap komt enkel voor bij realisaties van (ɣ) met een uvulaire articulatieplaats. Van de palato-velairen, velairen en [h] varieert enkel de stembandtrilling. Dat schraap enkel bij uvulairen voorkomt kunnen we als volgt verklaren. Het schrapen wordt veroorzaakt door het trillen van de huid, de ruisbron zit dus in het uvulaire gebied. Mocht het toch zo zijn dat er een secundaire ruisbron is (bijv. in het velaire gebied), dan zou de ruis overstemd worden door die veroorzaakt bij de primaire ruisbron (de huid), omdat de luchtdruk bij de tweede ruisbron (velum) lager is dan bij de eerste. De frictie bij het velum wordt dan in de perceptie overstemd door de veel hardere ruis bij de huid. Dergelijke varianten met een verschuiving in articulatieplaats zijn zonder uitzondering als uvulair gepercipieerd en gescoord (zie Van der Harst 2005). Over de [h]-achtigen hebben we gezegd dat deze ongespecificeerd zijn qua articulatieplaats, dus dan kunnen deze varianten geen huidtrilling hebben, omdat ze daar vanuit articulatorisch oogpunt uvulair voor zouden moeten zijn. We kunnen dus vaststellen dat door articulatorische restricties slechts 18 van de 36 varianten mogelijk zijn. Er rest dan nog één combinatie die niet voorkomt: sterk geschraapte, volledig stemhebbende realisaties van (ɣ). Articulatorisch is het een mogelijke variant, maar wel een die moeilijk te maken is. Om een stemhebbende uvulaire fricatief te produceren moet de luchtdruk onder de stembanden groter zijn dan die erboven. De druk in de mondholte moet dus laag zijn. Bij sterke schraap moet de druk in de mondholte echter zeer hoog zijn om een sterke ruis te krijgen als de lucht door de consonantische obstructie gejaagd wordt. Sterke ruis creëren en tegelijkertijd de stembanden laten trillen zijn dus moeilijk met elkaar te verenigen (Ohala 1983, Van de Velde 1996:109).

Plaats	Variant	Stem	Schraap	Nederland		Vlaanderen		Totaal	
				n	%	n	%	n	%
Palato-velair	pv1	-	-	14	8.8	26	16.3	40	12.5
	pv2	+/-	-	1	0.6	5	3.1	6	1.9
	pv3	+	-	5	3.1	0	0.0	5	1.6
	pv4	-	+/-	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	pv5	+/-	+/-	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	pv6	+	+/-	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	pv7	-	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0

	pv8	+/-	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	pv9	+	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0
velair	ve1	-	-	23	14.4	84	52.5	107	33.4
	ve2	+/-	-	2	1.3	3	1.9	5	1.6
	ve3	+	-	5	3.1	6	3.8	11	3.4
	ve4	-	+/-	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	ve5	+/-	+/-	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	ve6	+	+/-	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	ve7	-	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	ve8	+/-	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	ve9	+	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0
uvulair	uv1	-	-	24	15.0	12	7.5	36	11.3
	uv2	+/-	-	3	1.9	0	0.0	3	0.9
	uv3	+	-	2	1.3	1	0.6	3	0.9
	uv4	-	+/-	16	10.0	5	3.1	21	6.6
	uv5	+/-	+/-	1	0.6	0	0.0	1	0.3
	uv6	+	+/-	0	0.0	1	0.6	1	0.3
	uv7	-	+	61	38.1	9	5.6	70	21.9
	uv8	+/-	+	3	1.9	0	0.0	3	0.9
	uv9	+	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0
[h]	h1	-	-	0	0.0	2	1.3	2	0.6
	h2	+/-	-	0	0.0	1	0.6	1	0.3
	h3	+	-	0	0.0	5	3.1	5	1.6
	h4	-	+/-	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	h5	+/-	+/-	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	h6	+	+/-	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	h7	-	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	h8	+/-	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0
	h9	+	+	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Aantal varianten				13		13		17	

Tabel 2 Distributie van de varianten van (γ) en totaal aantal varianten, uitgesplitst naar gemeenschap.

Zoals in tabel 2 te zien is, komen niet alle 17 varianten in beide gemeenschappen voor. Blijkbaar spelen ook sociogeografische restricties een rol, en zijn er

regionale normen voor het gebruik van varianten van (γ). We bekijken eerst de distributie voor beide variëteiten van het Standaardnederlands afzonderlijk.

In het Nederlandse deelcorpus komen 13 varianten voor. De [h]-varianten komen er niet voor, wat niet zo verwonderlijk is omdat er geen Nederlandse sprekers geselecteerd zijn uit Zeeland, waar die variant in de dialecten voorkomt (Goeman & Van de Velde 2001). Uvularen zijn duidelijk in de meerderheid (68.8%). De sterk geschraapte stemloze uvulaire fricatief is veruit de meest voorkomende variant (38.1%). Ook de andere stemloze uvulaire fricatieven komen vaak voor: de niet geschraapte is goed voor 15%, de matig geschraapte 10%. Uvulaire realisaties waarbij de stembanden gedeeltelijk (4.4% voor de drie varianten samen) of volledig (1.3%) trillen zijn zeer zeldzaam. De drie velaire varianten komen samen in 18.8% van de gevallen voor. De stemloze realisatie is ook hier de meest voorkomende (14.4% van alle realisaties). De drie palato-velairen nemen samen 12.5% van de Nederlandse realisaties van (γ) voor hun rekening. Wederom is de volledig stemloze realisatie de meest voorkomende (8.8%).

In het Vlaamse deelcorpus komen eveneens 13 varianten voor (tabel 2). Velaire realisaties zijn er het frequentst (58.1%), met de stemloze (niet-geschraapte) velair als absolute koploper (52.5%). De stemloze palato-velair neemt 16.3% van de Vlaamse realisaties voor zijn rekening. Er zijn ook enkele gedeeltelijk stemhebbende palato-velaire (γ)'s (3.1%). Opvallend is ook dat 17.5% van de Vlaamse (γ)'s uit ons onderzoek een uvulaire articulatieplaats hebben, verdeeld over vijf verschillende varianten. De mate van schrapen varieert, maar bijna alle uvulaire realisaties zijn stemloos. Er zijn slechts twee Vlaamse uvulaire realisaties gevonden waarbij de stembanden trillen. Ten slotte komen er in Vlaanderen ook nog enkele [h]-achtige realisaties voor (5%). Daarbij valt op dat de meeste realisaties stemhebbend zijn.

6.2. De invloed van gemeenschap, regio, sekse en leeftijd op stem, plaats en schraap van (γ)

We kijken nu nog wat meer in detail naar de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen en naar de regionale verschillen binnen de beide gemeenschappen. We doen dat achtereenvolgens voor articulatieplaats, stemhebbendheid en mate van schraap. In tabel 3 staan de percentages van de vier plaatsvarianten voor Nederland en Vlaanderen en voor de acht regio's uit ons onderzoek. Er is een opvallend verschil tussen het noordelijke en het zuidelijke Standaardnederlands. In het Nederlandse deelcorpus zijn meer dan twee op drie realisaties van (γ) uvulair (68.8%). In Vlaanderen zijn velaire (γ)'s het frequentst (58.1%).

Uit tabel 3 blijkt dat in de Randstad (N-R) en in het noorden (N-N) enkel uvulaire realisaties voorkomen. In het overgangsgebied N-M komen naast uvulair (70%) ook nog velairen (22.5%) en sporadisch ook palato-velairen voor (7.5%). In Nederlands Limburg (N-Z) vinden we zoals verwacht vooral velairen (52.5%) en palato-velairen (42.5%). De uvulair komt er maar zelden voor (5%) in dit type taalgebruik.

Plaats	N-R	N-M	N-N	N-Z	NL	V-L	V-W	V-O	V-B	VL
Palato-velair	0.0	7.5	0.0	42.5	12.5	37.5	0.0	7.5	32.5	19.4
velair	0.0	22.5	0.0	52.5	18.8	62.5	50.0	57.5	62.5	58.1
uvulair	100.0	70.0	100.0	5.0	68.8	0.0	50.0	15.0	5.0	17.5
[h]	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	20.0	0.0	5.0

Tabel 3 Frequentieverdeling van plaatsvarianten van (ɣ) in %, uitgesplitst naar gemeenschap en regio (N=160, n=320)

Stem	N-R	N-M	N-N	N-Z	NL	V-L	V-W	V-O	V-B	VL
+stem	0.0	10.0	2.5	17.5	7.5	7.5	5.0	17.5	2.5	8.1
+stem	5.0	7.5	7.5	5.0	6.3	12.5	5.0	2.5	2.5	5.6
-stem	95.0	82.5	90.0	77.5	86.3	80.0	90.0	80.0	95.0	86.3

Tabel 4 Frequentieverdeling van stemvarianten van (ɣ) in %, uitgesplitst naar gemeenschap en regio (N=160, n=320)

In alle Vlaamse regio's is de velaire (ɣ) de meest voorkomende en komt die in minstens de helft van de gevallen voor. Daarnaast zijn er ook opvallende regionale verschillen. Palato-velairen staan ook sterk in Limburg (V-L, 37.5%) en Brabant (V-B, 32.5%). Uvulair komen niet in Limburg voor en we vinden ze vooral in West-Vlaanderen (V-W), waar in maar liefst de helft van de gevallen de (ɣ) uvulair is. Deze uvulaire /ɣ/ komt niet voor in de dialecten, maar is wel een manier om de dialectale [h]-klank te vermijden.⁽⁸⁾ Oost-Vlaanderen (V-O) is qua articulatieplaats het meest variabele gebied en de enige regio waar [h]-achtigen opduiken in deze voorleestaak. De informanten uit deze regio zijn afkomstig uit een dialectaal overgangsgebied van velairen naar [h]-klanken (De Wulf et al. 2005: kaart 114-1).

In tabel 4 staat de verdeling van de verschillende stemvarianten. Zowel in Nederland als in Vlaanderen is de overgrote meerderheid van de varianten volledig stemloos (86.3%). Dit resultaat komt overeen met de bevindingen uit eerdere onderzoeken naar de stemhebbendheid van /ɣ/ in het Nederlands (Debrock 1977; Van de Velde 1996). In Oost-Vlaanderen (V-O) en Nederlands Limburg zijn

(8) Een sprekend voorbeeld is de Oostendse burgemeester en SP.A-voorzitter Johan Vandelanotte.

de meeste stemhebbende varianten te vinden (telkens 17.5%), maar het dient aangestipt te worden dat vijf van de zeven Oost-Vlaamse realisaties [h]-achtigen zijn (tabel 2).

Schraap	N-R	N-M	N-N	N-Z	NL	V-L	V-W	V-O	V-B	VL
+schraap	62.5	37.5	60.0	0.0	40.0	0.0	20.0	2.5	0.0	5.6
+/-schraap	17.5	7.5	12.5	5.0	10.6	0.0	5.0	10.0	0.0	3.8
-schraap	20.0	55.0	27.5	95.0	49.4	100.0	75.0	87.5	100.0	90.6

Tabel 5 Frequentieverdeling van schraapvarianten van (γ) in %, uitgesplitst naar gemeenschap en regio (N=160, n=320)

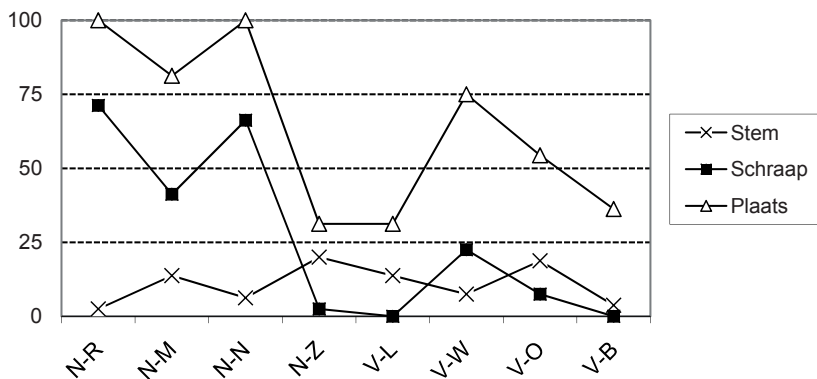
In tabel 5 staat de geografische distributie van de schraapvarianten. In Vlaanderen wordt de (γ) meestal niet geschraapt (90.6%). Er wordt vooral geschraapt in West-Vlaanderen (20% sterk en 5% matig), een vorm van hypercorrectie, en in mindere mate ook in Oost-Vlaanderen (10% matig en 2.5% sterk). In Nederland is er een gelijke verdeling tussen niet-geschraapte (49.4%) en geschraapte (50.6%) realisaties. Als de (γ) geschraapt wordt, is dat doorgaans vrij sterk. In Nederlands-Limburg (N-Z) wordt bijna nooit geschraapt, er wordt daarentegen sterk geschraapt in de Randstad en in het noorden van Nederland. N-M bekleedt een tussenpositie.

Hebben de factoren gemeenschap, regio, sekse en leeftijd een significant effect op de indexscores voor stem, plaats en schraap? Om dat te achterhalen zijn er in SPSS (versie 11.0.4 voor Macintosh OS X) variantie-analyses (GLM, Univariate) uitgevoerd met de bovengenoemde factoren, waarbij de factor regio genest is onder gemeenschap. Per variabele zijn er vier hoofdeffecten, vijf tweewegs- en twee driewegsinteracties mogelijk. Naast de F-ratio, het aantal vrijheidsgraden (df) en de p-waarde geven we van de significante effecten ($p < .05$) ook de partiële eta² (η^2). Die waarde ligt tussen 0 en 1 en geeft aan hoe sterk een effect is: hoe hoger de waarde, hoe sterker het effect. Waarden lager dan 0.10 wijzen op een zwak effect. De gemiddelde indexscores per regio voor stem, plaats en schraap staan in figuur 1 (zie ook sectie 5 voor de berekening van de scores).

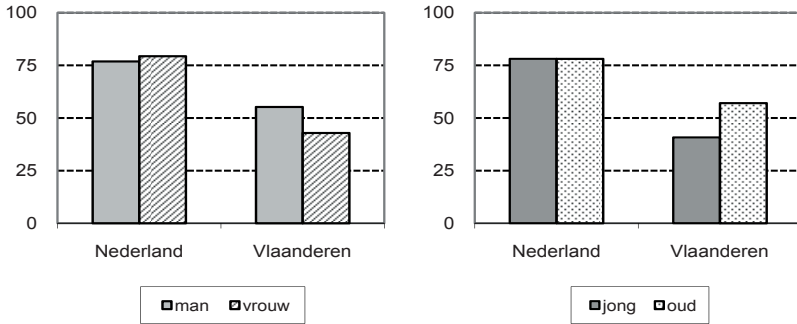
Uit tabel 4 was al gebleken dat (γ) zowel in Nederland als in Vlaanderen bijna altijd stemloos uitgesproken wordt. Dat wordt bevestigd door de statistische analyses. Er is slechts één significant effect: sekse ($F=6.864$, $df=1,128$, $p=.010$, $\eta^2=.051$). Vrouwen (5.9) realiseren (γ) met nog minder stembandtrilling dan mannen (15.6). Of we hier te maken hebben met een sociolinguïstisch dan wel een

louter biologisch effect is onduidelijk. Vrouwen hebben wel kortere stembanden dan mannen en het is moeilijker om korte dan lange stembanden te laten trillen (Slis & Van Heugten 1989; Rietveld & Van Heuven 1997: 323). Dit zou het gevonden verschil tussen mannen en vrouwen kunnen verklaren.

Voor articulatieplaats zijn er drie significante hoofdeffecten en twee significante interacties: gemeenschap ($F=68.893$, $df=1,125$, $p=.000$, $\eta^2=.355$), regio ($F=29.989$, $df=6,125$, $p=.000$, $\eta^2=.590$), leeftijd ($F=5.459$, $df=1,125$, $p=.021$, $\eta^2=.042$), gemeenschap x sekse ($F=4.283$, $df=1,125$, $p=.041$, $\eta^2=.033$) en gemeenschap x leeftijd ($F=5.459$, $df=1,125$, $p=.021$, $\eta^2=.042$). In tabel 3 hebben we al gezien dat in Nederland (γ) meer naar achteren wordt gerealiseerd dan in Vlaanderen. Dat wordt bevestigd door de indexscores: 78.1 voor Nederland en 49.0 voor Vlaanderen. In dit licht is het interessant de twee significante interacties te bekijken (zie figuur 2). We zien dat er in Nederland geen verschil is tussen mannen en vrouwen (respectieve scores 76.9 en 79.4), maar in Vlaanderen wordt (γ) door de mannen (55.3) meer naar achteren uitgesproken dan door de vrouwen (42.9). Tevens is er in Nederland geen verschil tussen de leeftijdsgroepen (beide 78.1), in Vlaanderen realiseren jongeren meer naar voren (40.8) dan ouderen (57.1). Dit verschil ligt tevens aan de basis van het zwakke hoofdeffect voor leeftijd. De gevonden patronen zijn een indicatie dat uvulaire realisaties op hun retour zijn in Vlaanderen. We komen daar bij de bespreking van schraap op terug.

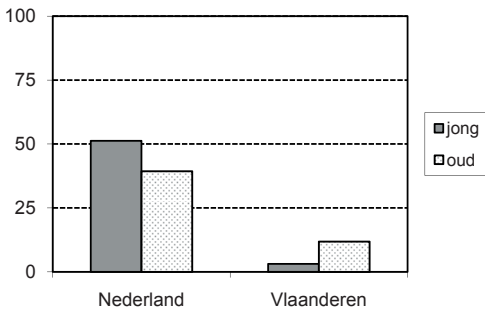

Figuur 1: Indexscores voor stem, plaats en schraap, uitgesplitst naar regio. Hoge scores wijzen respectievelijk op stembandtrilling, uvulaire articulatieplaats en sterk schrapen; lage scores op stemloosheid, palato-velaire articulatieplaatsen en geen schraap ($N=157$, $n=312$).

Figuur 2: Interacties gemeenschap x sekse en gemeenschap x leeftijd voor articulatieplaats (γ), de indexscore loopt van palato-velair (0) naar uvulair (100) (N=160, n=320).

De analyse laat ook zien dat er binnen de beide gemeenschappen grote regionale verschillen zijn. In Nederland brengt een post-hoc analyse (Tukey) drie subsets aan het licht: N-Z (meest naar voren: 31.3), het overgangsgebied N-M (81.3) en de homogeen uvulaire gebieden N-R en N-N (100). In Vlaanderen lijken er zich drie gebieden af te tekenen: aan de ene kant Limburg (V-L: 31.3) en Brabant (V-B: 36.3) waar (γ) redelijk voor in de mond wordt uitgesproken, Oost-Vlaanderen (V-O: 54.4) en West-Vlaanderen (V-W: 75.0), waar ook redelijk veel achterrealisaties voorkomen. We hebben in tabel 3 al gewezen op verschillen tussen de beide Vlaamse provincies: in V-W is er een gelijke verdeling tussen uvulair en velair, in V-O is het aandeel uvulair lager en komen er naast velaren ook palato-velairen voor.⁽⁹⁾ De articulatieplaats van (γ) wordt dus sterk door de geografische herkomst van de spreker bepaald.

Figuur 3: Interactie gemeenschap x leeftijd voor schraaperigheid van (γ), de indexscore loopt van 0 (geen schraap) tot 100 (sterke schraap).

⁽⁹⁾ En 20% realisaties als [h], maar die zijn niet in de indexscore plaats verrekend.

Voor schraap zijn er drie significante effecten. De effecten van gemeenschap ($F=63.518$, $df=1,128$, $p=.000$, $\eta^2=.332$) en regio ($F=12.210$, $df=6,128$, $p=.000$, $\eta^2=.364$) bevestigen de bespreking van de frequentiegegevens in tabel 5. Als we middelen over de regio's wordt er weinig geschraapt in Vlaanderen (7.5) en matig in Nederland (45.3). Binnen iedere gemeenschap zijn er weer duidelijke verschillen. Voor Nederland zijn er twee homogene subsets: Limburg, (N-Z) waar de (γ) in het Standaardnederlands niet geschraapt wordt, versus de drie overige regio's waar matig tot sterk geschraapt wordt. Opvallend zijn de zeer hoge standaarddeviaties voor schraap (N-R=37.4, N-M= 44.6, N-N=43.1), wat erop wijst dat er grote verschillen zijn tussen de sprekers binnen de regio's. In Vlaanderen zijn V-L en V-B schraaploos, in West-Vlaanderen wordt er licht geschraapt (22.5). V-O (7.5) behoort tot beide subsets. Ten slotte is er ook nog een zwakke interactie tussen gemeenschap en leeftijd ($F=4,725$, $df=1,128$, $p=.032$, $\eta^2=0.036$), gevisualiseerd in figuur 3. In Nederland schraapt de jonge leeftijdsgroep (51.3) zwaarder dan de oudere (39.4). Dit is een aanwijzing dat het harder schrapen van de achterfricatief in het Standaardnederlands in Nederland nog altijd in opmars is. In Vlaanderen is het patroon omgekeerd: vooral de oudere leeftijdsgroep schraapt (11.9), bij de jongeren komt het bijna niet voor (3.1). Dit is gekoppeld aan de daling (in schijnbare tijd) van de uvulaire realisaties in Vlaanderen (zie figuur 2). We zien twee mogelijke verklaringen: (1) jongere Vlamingen beheersen de standaarduitspraak beter dan ouderen en/of (2) jonge Vlamingen associëren de uvulaire en geschraapte uitspraak met Nederland en willen niet zoals Nederlanders spreken. We komen hierop nog terug op het einde van sectie 6.3.

6.3. Regionale normen

In sectie 6.1 hebben we gezien dat er maar liefst 17 verschillende varianten in de sterk gestuurde spraak van de Vlaamse en Nederlandse leerkrachten Nederlands voorkomen. Vervolgens hebben we de systematiek geanalyseerd door te kijken naar de invloed van de factoren gemeenschap, regio, sekse en leeftijd op de fonetische kenmerken articulatieplaats, stemkarakter en schrapperigheid van (γ). Daarbij zijn vooral verschillen tussen Nederland en Vlaanderen en regionale verschillen binnen de beide gemeenschappen naar voren gekomen. Maar is er ook sprake van duidelijke nationale of regionale normen voor de uitspraak van / γ /? De gegevens in tabel 6 kunnen ons meer inzicht verschaffen. Ze geeft de frequentieverdeling van de varianten opgesplitst per gemeenschap en per regio. Daarbij is gebruik gemaakt van de afkortingen uit tabel 2.

We gaan voor onze bespreking uit van een statistische norm. Als een variant redelijk vaak gebruikt wordt door standaardtaalsprekers in een dergelijke op de standaarduitspraak toegespitste voorleestaak, dan kunnen we redelijkerwijs aannemen dat dit een normvariant is. Op die manier denken we de belangrijkste geografisch bepaalde verschillen in kaart te kunnen brengen. Waar leggen we de grens? Voor het bepalen van de norm in Nederland en Vlaanderen leggen we die – enigszins arbitrair – op een frequentie van minstens 10% (n=16) van de voorkomens in de respectieve gemeenschappen (ter herinnering: er zijn twee observaties per spreker). Concreet betekent dat dat die variant ook bij minstens 10% van de sprekers uit die gemeenschap voorkomt. Vervolgens kijken we per regio naar de meest frequente variant en naar de andere varianten die binnen die regio een gebruiksfrequentie van minimaal 25% hebben (n=10).

In Nederland zijn er vier normvarianten: de sterk geschraapte stemloze uvulair (38.1%), de ongeschraapte stemloze uvulair (15%), de stemloze velair (14.4%) en de matig geschraapte stemloze uvulair (10%). Opmerkelijk is dat geen enkele van die varianten frequent voorkomt in alle Nederlandse regio's. De sterk geschraapte uvulair fricatief is de absolute koploper in N-R, N-N en N-M, maar komt in N-Z helemaal niet voor. Daar is de stemloze velair de meest gebruikte, op de voet gevolgd door de stemloze palato-velair. Merk ook op hoe verscheiden de realisaties zijn in het overgangsgebied N-M.

In Vlaanderen zijn er twee normvarianten: de stemloze velair (52.5%) en de stemloze palato-velair (16.3%). In alle Vlaamse regio's is de stemloze velair de meest voorkomende variant. De palato-velair wordt vooral gebruikt in V-L en V-B. Een verdere opsplitsing naar leeftijd laat zien dat het vooral jongeren zijn die palato-velairen gebruiken (77% van de Vlaamse voorkomens).

Een vergelijking van de regionale normen levert een bevestiging op van een noord-zuid-onderscheid, waar binnen en buiten de literatuur vaak over is gesproken. In de regio's boven de rivieren (N-M, N-N en N-R) is de sterk geschraapte stemloze uvulair de norm, in de regio's onder de rivieren (N-Z en de vier Vlaamse regio's) is de stemloze velair de norm. Enige voorzichtigheid is hier wel op zijn plaats. In dit onderzoek zijn namelijk de zuidelijke Nederlandse regio's Brabant en Zeeland niet meegenomen.

	NL	N-R	N-M	N-N	N-Z	V-L	V-W	V-O	V-B	VL
pv1	14		1		13	11		3	12	26
pv2	1		1			4			1	5
pv3	5		1		4					0
ve1	23		7		16	21	18	21	24	84
ve2	2				2	1	2			3

ve3	5		2		3	3		2	1	6
uv1	24	7	8	9			9	1	2	12
uv2	3	1	1	1						0
uv3	2		1	1			1			1
uv4	16	6	3	5	2		1	4		5
uv5	1	1								0
uv6	0						1			1
uv7	61	25	14	22			8	1		9
uv8	3		1	2						0
h1	0							2		2
h2	0							1		1
h3	0							5		5
totaal	160	40	40	40	40	40	40	40	40	160

Tabel 6: Absolute frequenties van varianten van (γ) opgesplitst per gemeenschap en regio (n=320)

Ten slotte komen we nog even terug op het voorkomen van uvulairen in Oost- en West-Vlaanderen. In tabel 7 is te zien hoe varianten met en zonder schraap er over de leeftijdsgroepen verdeeld zijn. In Oost-Vlaanderen komen bij de jonge leeftijdsgroep helemaal geen uvulairen meer voor. In West-Vlaanderen gebruiken de beide leeftijdsgroepen even veel uvulaire varianten, maar we zien dat de verhouding tussen geschraapte en niet geschraapte realisaties omgekeerd is. Het lijkt erop dat de jongeren het dialect, waar / γ / dikwijls verzwakt wordt tot [h], beter kunnen onderdrukken dan ouderen, wanneer zij standaardtaal spreken. Een hypercorrecte reactie op die verzwakking is uvularisering van / γ / en een verhoging van schraaperigheid van / γ / in de standaard uitspraak (De Wulf et al. 2005:234). Die is in dit onderzoek vooral terug te vinden bij de ouderen.

	West-Vlaanderen		Oost-Vlaanderen	
	jong	oud	jong	oud
totaal uvulairen	10	10	0	6
met schraap	3	7	0	5
zonder schraap	7	3	0	1

Tabel 7: Frequentie van uvulaire varianten in Oost- en West-Vlaanderen, opgesplitst naar leeftijd

7. Conclusie

In dit onderzoek is aan de hand van een auditieve transcriptie de sociogeografische distributie van de varianten van (ɣ) in het Standaardnederlands onderzocht. De hoeveelheid variatie is verbluffend. Zelfs in een sterk gestuurde en voor alle sprekers identieke uitspraaktaak, waarin de aandacht maximaal was toegespitst op de onderzochte variabele, hebben professionele standaardtaalsprekers (leerkrachten Nederlands), die bovendien wisten dat het om een onderzoek naar de standaarduitspraak ging, maar liefst 17 varianten geproduceerd. De varianten variëren in stemkarakter, articulatieplaats en mate van schraperigheid en er zijn grote verschillen in hun frequentie en geografische distributie. Die grote variatie is des te opmerkelijker omdat in gestuurde formele spraak de variatie tussen spreker-groepen doorgaans veel kleiner is dan in spontane spraak (Labov 2001).

We zetten de belangrijkste resultaten nog eens op een rijtje:

1. Faryngale en palatale realisaties zijn niet aangetroffen;
2. Zowel in Nederland als in Vlaanderen is het aantal stemhebbende varianten van (ɣ) zeer laag;
3. In Nederland zijn uvulaireren de meest voorkomende varianten;
4. In Vlaanderen zijn velaireren de meest voorkomende varianten;
5. Keelschrapen komt vooral in Nederland voor;
6. Er zijn grote regionale verschillen in Nederland:
 - a. In Noord-Nederland en in de Randstad komen enkel uvulaireren voor, in deze regio's wordt ook het sterkst geschrapt;
 - b. In Limburg komen bijna uitsluitend (palato-)velaireren voor;
 - c. In het middengebied varieert de articulatieplaats sterk;
7. Er zijn kleine regionale verschillen in Vlaanderen, die vooral toe te schrijven zijn aan de dialectachtergrond van sprekers:
 - a. h-achtige realisaties in Oost-Vlaanderen;
 - b. uvulaireren in West-Vlaanderen en sporadisch in Oost-Vlaanderen, als een hypercorrecte reactie op de verzwakking van /ɣ/;
 - c. jongere sprekers kunnen hun dialectachtergrond beter onderdrukken dan oudere.

Is er sprake van één uitspraaknorm voor /ɣ/ in het Standaardnederlands of zijn er meerdere, regionaal bepaalde, normen? De frequentieverdeling van de verschillende varianten in deze sterk op een normrealisatie gerichte uitspraaktaak geeft ons daarin meer inzicht. In de nabije toekomst hopen we deze inzichten te bevestigen op basis van evaluatieonderzoek. Vlaanderen en Nederland hebben duidelijk verschillende normen. In Vlaanderen is de stemloze velair de meest

voorkomende variant in alle regio's. Daarnaast komt ook de stemloze palato-velair nog redelijk vaak voor, en dit vooral in Vlaams-Limburg en Vlaams-Brabant. In Nederland is de sterk geschraapte stemloze uvulair de meeste voorkomende variant. Ook de minder sterk en niet geschraapte uvulair komt er redelijk vaak voor. Limburg onttrekt zich echter volledig aan dit patroon en heeft een eigen uitspraaknorm. Daar komen vooral stemloze velairen en palato-velairen voor. Nederlands-Limburg deelt die uitspraaknorm voor /ɣ/ met Vlaanderen. Het in de literatuur vaak genoemde noord-zuidverschil (o.a. Geerts 1977) wordt hier dus bevestigd. Ons onderzoek van /ɣ/ laat zien dat regionale uitspraaknormen een realiteit zijn in het Standaardnederlands.

Bibliografie

- BLANQUAERT, E.
(1934): *Practische uitspraakleer van de Nederlandsche taal*. Antwerpen: De Sikkel.
- BOERSMA, P. & D. WEENINK
Praat, Op: www.praat.org
- BROECKE, M.R.P. VAN DEN & V.J.J.P. VAN HEUVEN
(1979): "One or two velar fricatives in Dutch?" In: *Anniversaries in phonetics: studia gratulatoria dedicated to Hendrik Mol*. Institute of Phonetic Sciences, University of Amsterdam, 1979, 51-67.
- CAMMENGA, J. & P. VAN REENEN
(1980): "Boekbespreking van 'Trommelen en Zonneveld Inleiding in de Generatieve Fonologie'" In: *GLOT* 3(2), 183-190.
- COHEN, A.; C.L. EBELING; K. FOKKEMA; A.G.F. VAN HOLK
(1971): *Fonologie van het Nederlands en het Fries. Inleiding tot de moderne klankleer*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- DEBROCK, M.
(1977): "An acoustic correlate of the force of articulation." in: *Journal of Phonetics*, 5, 61-80.
- DEVOS, M. & R. VANDEKERCKHOVE
(2005): *West-Vlaams. Taal in stad en land*. Tiel: Lannoo.
- DE WULF, C.; J. GOOSSENS; J. TAELEDEMAN
(2005): *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel IV. De Consonanten*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.

- GEERTS, G.
(1977): "Wat betekent "een zachte g"?" In: P.G.J. van Sterkenburg (red), *Lexicologie. Een bundel opstellen voor F. de Tollenaere ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag door vrienden en vakgenoten*. Groningen: 151-156.
- GOEMAN, T. & H. VAN DE VELDE
(2000): "Linguistic and geographical co-occurrence constraints on /r/ and /ɣ/ in Dutch dialects." Op: www.meertens.knaw.nl/medewerkers/ton.goeman/r/index.htm, slide 31-37
(2001): "Co-occurrence constraints on /r/ and /ɣ/ in Dutch dialects." In: H. Van de Velde & R. van Hout (eds.), *r-atitics. Sociolinguistic, phonetic and phonological characteristics of /r/*, 91-111.
- GOOSSENS, J.
(1974): *Historische Phonologie des Niederländischen*. Tübingen: Niemeyer.
- GUSSENHOVEN, C.
(1981): "Measuring the acceptibility of voiced fricatives in Dutch." In: *Proceedings of the Institute of Phonetics of the Catholic University of Nijmegen* 5: 96-129.
(1992): "Dutch". In: *Journal of the International Phonetic Association* 22 (1-2), 45-47.
- HAERINGEN, C.B. VAN
(1924): "Eenheid en nuance in beschaafd-Nederlandse uitspraak." In: *Nieuwe Taalgids* 18, 65.
(1949): "Gedistingeerdheid in taal." In: *De Nieuwe Taalgids* 42, 1-10.
- HARST, S. VAN DER
(2005): *Sociogeografische en fonetische eigenschappen van de Nederlandse g*. MA scriptie Taalwetenschap, Universiteit Utrecht.
- HARST, S. VAN DER; H. VAN DE VELDE; B. SCHOUTEN
(2007): *Akoestische kenmerken van ɣ in het Standaardnederlands*. Lezing gepresenteerd op de Taalkunde in Nederland-dag 2007, Utrecht, 3 februari 2007.
- HERMKENS, H.M.
(1971): *Fonetiek en Fonologie*. Den Bosch: Malmberg.
- HOUT, R. VAN; G. DE SCHUTTER; E. DE KROM; W. HUINCK; H. KLOOTS; H. VAN DE VELDE
(1999): "De uitspraak van het Standaard-Nederlands. Variatie en varianten in Vlaanderen en Nederland." In: E. Huls & B. Weltens (eds.), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Uitgeverij Eburon, 183-196.

- KISSINE, M.; H. VAN DE VELDE; R. VAN HOUT
(2003): "An acoustic study of Standard Dutch /v/, /f/, /z/ and /s/." In: *Linguistics in the Netherlands, 2003*, 20, 1, 93-104.
- LABOV, W.
(1972): *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- LABOV, W.
(2001): *Principles of Linguistic Change. Volume II. Social Factors*. Malden / Oxford: Blackwell.
- LADEFOGED, P.
(1975): *A Course in Phonetics*. New York: Harcourt, Brace & Jovanovich.
- LADEFOGED, P. & I. MADDIESON
(1986): *Some of The Sounds of the World's Languages*. Los Angeles: UCLA.
- MEES, I. & B. COLLINS
(1982): "A phonetic description of the consonant system of Standard Dutch (ABN)." In: *Journal of the International Phonetic Association* 12, 2-12.
- NIJEN TWILHAAR, J.
(1997): "Meer fonologisch gedrag van de H". In: *Nederlandse Taalkunde*, 2, 4, 333-342.
- OHALA, J.J.
(1983): "The origin of sound patterns in vocal tract constraints". In: P.F. Macneilage (red.), *The production of speech*. New-York: Springer-Verlag, 189-216.
- RIETVELD, A.C.M. & V.J. VAN HEUVEN
(1997): *Algemene fonetiek*. Bussum: Coutinho.
- SLIS, I.H.
(1970): "Articulatory measurements on Voiced, Voiceless and Nasal Consonants. A Test of a Model." In: *Phonetica* 21, 193-210.
- SLIS, I.H. & M. VAN HEUGTEN
(1989): "Voiced-voiceless distinction in Dutch fricatives." In: *Linguistics in the Netherlands* 6, 124-132.
- TAELEDEMAN, J.
(2006): "Verscherping van de fricatieven in de Nederlandse dialecten" In: *Taal en Tongval*. (te verschijnen)
- VELDE, H. VAN DE
(1996): *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.

VELDE, H. VAN DE & M. HOUTERMANS

(1999): "Vlamingen en Nederlanders over de uitspraak van nieuwslezers." In: E. Huls en B. Weltens (eds.), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Uitgeverij Eburon, 451-462.

VELDE, H. VAN DE; M. MULLER; S. VAN DER HARST

in voorbereiding: "Wat is een zachte g?"

VELDE, H. VAN DE & R. VAN HOUT

(2000): "N-deletion in reading style." In: H. de Hoop en T. van der Wouden (eds.), *Linguistics in the Netherlands 2000*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 209-219.

WIJK, N. VAN

(1939): *Phonologie. Een hoofdstuk uit de structurele taalwetenschap*. 's-Gravenhage: Nijhoff.

WULF, C. DE; J. GOOSSENS; J. TAELEMAN

(2005): *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel IV: De consonanten*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.

ZWAARDEMAKER, H. & L.P.H. EIJKMAN

(1928): *Leerboek der Phonetiek. Inzonderheid met betrekking tot het Standaard-Nederlands*. Haarlem: De erven F. Bohn.